

บทที่ 6

สรุปผลการศึกษา อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การจัดการชุมชนที่อยู่อาศัยย่านวัดอนงคาราม ในที่ธรณีสงฆ์วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร” เขตคลองสาน เกิดขึ้นเนื่องจากผู้วิจัยมีความสนใจของผู้วิจัยในเรื่องกระบวนการจัดการชุมชนที่อยู่อาศัยประเภทเช่าที่ดินของวัดและลักษณะพิเศษของชุมชนย่านวัดอนงคารา ประกอบกับการจัดประโยชน์ในที่ธรณีสงฆ์ของวัดช่องนนทรี ซึ่งมีผู้ศึกษาในเรื่องการจัดการในชุมชนในที่ดินของวัดช่องนนทรีแล้วเมื่อปีพ.ศ. 2542 แตกต่างกับการจัดประโยชน์ในที่ธรณีสงฆ์วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหารอีกด้วย

ดังนั้นในการศึกษารุ่นนี้เพื่อเป็นแนวทางและเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะนำไปใช้ในการประกอบการกำหนดนโยบายของหน่วยงานรัฐ ในด้านที่เกี่ยวข้องกับการจัดการชุมชนที่อยู่อาศัยในที่ธรณีสงฆ์อื่น ๆ ได้อย่างเหมาะสม และเป็นข้อมูลพื้นฐานประกอบการวางแผนพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาของชุมชนที่อยู่อาศัยในที่ธรณีสงฆ์ในเขตคลองสาน และชุมชนที่อยู่อาศัยในที่ธรณีสงฆ์วัดพื้นที่อื่นๆ ที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน

โดยการศึกษาครั้งนี้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ 2 ประการคือ

1. เพื่อศึกษากระบวนการจัดการชุมชนที่อยู่อาศัยย่านวัดอนงคาราม
2. เพื่อศึกษาปัญหาและข้อจำกัดทางด้านการจัดการชุมชนที่อยู่อาศัยย่านวัดอนงคาราม

ทั้งนี้ผู้วิจัยจะทำการศึกษาชุมชนที่อยู่อาศัยย่านวัดอนงคาราม เฉพาะที่อยู่อาศัยในที่ธรณีสงฆ์วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร มีเนื้อที่รวมทั้งสิ้น 31 ไร่ 20 ตารางวา ประกอบด้วยที่อยู่อาศัย 300 หลังคาเรือน ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาด้วยการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย แผนที่ ภาพถ่าย และข้อมูลจากหน่วยงานของรัฐต่าง ๆ ที่สำคัญได้แก่ ฝ่ายพัฒนาชุมชนเขตคลองสาน และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ รวมทั้งการใช้แบบสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการชุมชนทั้งหมดได้แก่ ประธานและคณะกรรมการชุมชน, เจ้าอาวาสวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหารและผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ศึกษา รวมทั้งการสอบถามหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในประเด็นที่อยู่ในความดูแลและความรับผิดชอบของหน่วยงานนั้น ๆ ร่วมกับการสำรวจภาคสนามของผู้วิจัยเพื่อทำการเก็บข้อมูลสภาพทั่วไปของชุมชน

ในการศึกษาพบปัญหาที่เป็นข้อจำกัดในเรื่องการข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่ศึกษา เนื่องจากพื้นที่ศึกษาเป็นเพียงส่วนหนึ่งของชุมชนชอยช่างนาค-สะพานยาว จึงไม่มีการสำรวจเฉพาะเจาะจงในพื้นที่ศึกษาเป็นเอกสารหลักฐานไว้ชัดเจน อีกทั้งข้อมูลของหน่วยงานราชการบางแห่งเป็นความลับทางราชการไม่สามารถเปิดเผยต่อสาธารณชนได้ แต่ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการอื่นที่สามารถจะให้ผลใกล้เคียงอย่างมีเหตุผลต่อข้อมูลดังกล่าวแทน รวมทั้งภาพถ่ายทางอากาศที่นำมาใช้ในการแปลงผลข้อมูล มีข้อจำกัดในเรื่องความชัดเจนของสำเนาภาพถ่ายทางอากาศที่ทำการศึกษาในแต่ละช่วงปี ประกอบกับสำเนาภาพถ่ายทางอากาศเป็นภาพขาว-ดำ ขนาดและมาตราส่วนที่เล็กมากซึ่งยากต่อการแปลงผลข้อมูลแต่ผู้วิจัยก็พยายามให้มีความถูกต้องมากที่สุด ประกอบกับการศึกษามีขอบเขตของระยะเวลา รวมทั้งจำนวนบุคลากรในการวิจัย ผู้วิจัย

ไม่สามารถทำการศึกษาการจัดการในระดับครัวเรือนของผู้อยู่อาศัยในพื้นที่ศึกษาได้ ผู้วิจัยจึงทำการศึกษาเฉพาะกระบวนการจัดการในระดับชุมชนซึ่งได้กล่าวไว้ในขอบเขตการศึกษานี้แล้ว

เมื่อได้ข้อมูลมาแล้วจึงทำการแยกประเด็นของข้อมูล เพื่อให้เห็นถึงสภาพที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชนก่อนแล้วจึงนำมาวิเคราะห์กระบวนการจัดการถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดการจัดการ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการ ทรัพยากรที่ใช้ในการจัดการ และผลของการจัดการที่เกิดขึ้น รวมทั้งปัญหาและข้อจำกัดทางด้านการจัดการ

จากการผลวิเคราะห์กระบวนการจัดการชุมชนที่อยู่อาศัยย่านวัดอนงคาราม ในที่ธรณีสงฆ์วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร ที่เกิดขึ้นในอดีตจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2547) ผู้วิจัยสามารถสรุปผลและอภิปรายผลการศึกษา และข้อเสนอแนะได้ดังนี้

6.1 สรุปผลการศึกษา

6.1.1 พัฒนาการและกระบวนการจัดการชุมชนที่อยู่อาศัยย่านวัดอนงคาราม

ในที่ธรณีสงฆ์วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร ในอดีตจนถึงปัจจุบัน

จากการศึกษากระบวนการจัดการชุมชนที่อยู่อาศัยย่านวัดอนงคาราม ในที่ธรณีสงฆ์วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร สามารถแบ่งช่วงพัฒนาการออกเป็น 2 ระยะดังนี้

1) การจัดการชุมชน ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2530

ในปีพ.ศ. 2465 พระองค์เจ้าหญิงเจริญศรีชนมายุทรงอุทิศที่ดินผืนนี้ทั้งหมดให้เป็นเป็นที่ธรณีสงฆ์วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร เพื่อให้วัดเก็บผลประโยชน์บำรุงพระพุทธศาสนาและเป็นที่อยู่อาศัยของประชาชนทั่วไป ซึ่งในขณะนั้นผู้อยู่อาศัยในบริเวณดังกล่าวส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวน และการจับจองและครอบครองที่ดินมิได้มีการรังวัดพื้นที่หรืออาณาเขตที่ชัดเจน

การจัดการที่สำคัญในช่วงนี้มี 2 ประการคือการจัดการในเรื่องทรัพยากรที่ดิน และการจัดการทางด้านกายภาพ ทั้งสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ในส่วนของการจัดการทรัพยากรที่ดินนั้นเริ่มต้นขึ้นจากการรับที่ดินเป็นของวัดในปีพ.ศ. 2465 และวัดเป็นดำเนินการเก็บค่าเช่าที่ดินในลักษณะช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างวัดและผู้อยู่อาศัยในที่ดิน ต่อมาในปีพ.ศ. 2511 รัฐบาลได้ออกกฎกระทรวงฉบับที่ 2 ออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ระบุให้มีการจัดประโยชน์ การจัดทำทะเบียนทรัพย์สิน ทะเบียนผู้เช่าหรือผู้อยู่อาศัยในที่ดินของวัดทั่วประเทศ เจ้าอาวาสวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหารได้มอบให้กรมการศาสนา (สำนักงานพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน) เป็นผู้จัดประโยชน์ที่ดินผืนดังกล่าวแทนวัด มีการสำรวจและรังวัดพื้นที่เช่าระบุขนาดและอาณาเขตของที่เช่าอย่างชัดเจน รวมถึงการทำสัญญาเช่า, ทะเบียนผู้เช่าหรือผู้อยู่อาศัยทั้งหมดพร้อมกันไปด้วยในช่วงนี้

ผู้ที่มีส่วนสำคัญที่สุดในการจัดการทรัพยากรที่ดินคือ กรมการศาสนา ซึ่งได้รับแต่งตั้งจากเจ้าอาวาสวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหารให้เป็นผู้จัดประโยชน์ในที่ดินดังกล่าว และเป็นผู้จัดการให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทรัพยากรที่ดินอย่างชัดเจน ทำให้ที่ดินมีสัญญาเช่าชัดเจน ส่งผลให้เกิดผู้มีกรรมสิทธิ์ตามสัญญาเช่านั้น ๆ และสามารถทำนิติกรรมเปลี่ยนแปลงมือกรรมสิทธิ์ในสัญญาเช่าขึ้นทันที ผลของการจัดการที่ดินนี้ทำให้มูลค่าของที่ดินเช่าทั้งหมดเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ผู้ที่ได้ประโยชน์มากที่สุดคือผู้อยู่อาศัยเดิม

ซึ่งมิได้มีค่าใช้จ่ายใด ๆ ในการครอบครองกรรมสิทธิ์ตามสัญญาเช่า ส่วนวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหารได้รับประโยชน์เพียงค่าเช่าที่ชัดเจนขึ้นและค่าบำรุงวัดจากการเปลี่ยนมือสัญญาเช่าเท่านั้น

การจัดการทางด้านกายภาพ และการได้มาซึ่งสาธารณูปโภคและสาธารณูปการของชุมชนซึ่งประกอบด้วยถนนหรือทางสัญจรในชุมชน, ไฟฟ้าและไฟฟ้าแสงสว่าง, น้ำประปา, ท่อระบายน้ำ และการมีทะเบียนบ้านเลขที่ ทางรัฐเป็นผู้จัดการทำให้มีทั้งหมด ผู้อยู่อาศัยเองมิได้มีส่วนร่วมแต่อย่างใด ทรัพยากรที่ถูกใช้ไปก็คือเงินลงทุนจากหน่วยงานของรัฐในการพัฒนาสาธารณูปโภคและสาธารณูปการดังกล่าว และผู้ที่ได้รับประโยชน์โดยตรงก็คือผู้อยู่อาศัย

ผู้อยู่อาศัยมีบทบาทในการสร้างอาคารและสิ่งปลูกสร้างเพื่อการอยู่อาศัย และเปิดโรงเรียนขึ้นในชุมชน ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องจากการพัฒนาทางด้านกายภาพที่รัฐดำเนินการให้ส่วนหนึ่ง และผลจากการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าเชื่อมการคมนาคมฝั่งพระนครและธนบุรี เกิดตลาดการค้าขึ้นในบริเวณใกล้เคียงอีกส่วนหนึ่ง การจัดการสร้างที่อยู่อาศัยที่เพิ่มขึ้นส่งผลให้มีการใช้ประโยชน์ที่ดินมากขึ้นเรื่องมาจนกระทั่งการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ไม่สามารถขยายตัวได้อีก และผู้อยู่อาศัยเดิมได้รับค่าเช่าจากการแบ่งพื้นที่ในสัญญาเช่าจากผู้เข้ามาอยู่ใหม่อีกเช่นกัน

ส่วนการจัดการทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในช่วงนี้ยังไม่มีจัดการที่ชัดเจน และยังไม่มีการรวมตัวกันของผู้อยู่อาศัยเพื่อการพัฒนาแต่อย่างใด แต่ลักษณะการประกอบอาชีพทางเศรษฐกิจเปลี่ยนไปจากผู้อยู่อาศัยที่มีรายได้จากการทำสวนเป็นผู้ที่มีรายได้จากการประกอบอาชีพอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นรับราชการ, อาชีพรับจ้าง, ทำการค้าขาย หรือเป็นพนักงานบริษัทเอกชน ซึ่งเป็นไปตามการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเท่านั้น ส่วนรายได้ที่เกิดจากผลทางอ้อมของการจัดการในทรัพยากรที่ดินและด้านกายภาพคือรายได้จากการเช่ากรรมสิทธิ์การเช่าที่ดินและการให้เช่าช่วง เป็นต้น

ในปีพ.ศ. 2528 ผู้อยู่อาศัยเริ่มมีการจัดการทางสังคมของผู้อยู่อาศัยในลักษณะการรวมตัวกันจัดตั้งเป็นศูนย์ประสานงานเพื่อผู้อยู่อาศัย แต่ยังมีได้มีคณะกรรมการทำงานอย่างเป็นทางการแต่อย่างใด

2) การจัดการชุมชน ช่วงปี พ.ศ. 2530 – ปัจจุบัน

ในปีพ.ศ. 2530 มีเหตุการณ์สำคัญ 3 เหตุการณ์คือ การไม่ต่อสัญญาเช่าที่ธรณีสงฆ์วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร การออกกระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยคณะกรรมการชุมชน และการเกิดน้ำท่วมชุมชนครั้งใหญ่เมื่อปีพ.ศ. 2538 เหตุการณ์เหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการพัฒนาและการจัดการของชุมชนในช่วงนี้

การไม่ต่อสัญญาเช่าที่ธรณีสงฆ์วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร ทำให้ผู้อยู่อาศัยในพื้นที่เช่าของวัดรวมตัวกันอย่างเป็นทางการมากขึ้น โดยเริ่มจากการตั้งศูนย์ประสานงาน มีคณะกรรมการเป็นผู้ดำเนินการเรียกร้องและต่อสู้ทางกฎหมาย ทั้งนี้ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการคือกลุ่มบุคคล 7 – 8 คนเท่านั้น ซึ่งในปัจจุบันเป็นประธานและกรรมการชุมชน โดยการจัดการดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อเจรจากับวัดให้ต่อสัญญาเช่ากับผู้อยู่อาศัยในที่เช่าวัดทั้งหมด และสามารถเจรจาเป็นผลสำเร็จได้ข้อยุติเมื่อปีพ.ศ. 2531

จากปัญหาที่มีผลกระทบต่อผู้อยู่อาศัยทุกคน ส่งผลให้เกิดความร่วมมือในระดับชุมชนของผู้อยู่อาศัย เกิดมีปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชน เกิดผู้นำที่เป็นที่ยอมรับของผู้อยู่อาศัย เกิดแนวคิดในการพัฒนาชุมชนจากผู้นำ ประกอบการส่งเสริมของภาครัฐที่จัดให้มีระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยคณะกรรมการ

ชุมชนที่ประกาศออกมาในปีพ.ศ. 2528 การดำเนินการจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการจึงเริ่มขึ้นและเป็นผลสำเร็จในปีพ.ศ. 2535

การจัดการทางกายภาพเพื่อแก้ไขปัญหาเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ในปีพ.ศ. 2538 ใช้ทรัพยากรและนโยบายจากภาครัฐเป็นสำคัญ แต่ก็ทำให้บทบาทของผู้นำชุมชนเด่นชัดยิ่งขึ้น ผู้อยู่อาศัยเห็นศักยภาพและความสามารถของผู้นำได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ก่อให้เกิดความเชื่อมั่นในตัวของผู้นำซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาชุมชนต่อไป

คณะกรรมการดังกล่าวเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้เกิดการจัดการด้านสังคม และการจัดการสาธารณูปโภคและสาธารณูปการของชุมชนในช่วงนี้เช่น การจัดเวรยามป้องกันอัคคีภัย, การแก้ไขปัญหาขยะมูลฝอยในชุมชน, การดำเนินการเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง และการรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด เป็นต้น ทั้งนี้หน่วยงานของรัฐเป็นเพียงผู้ให้การสนับสนุนทรัพยากรในการจัดการเท่านั้น

จากการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้สร้างผู้นำในชุมชน การพัฒนาทางด้านสังคมก็เริ่มขึ้นตามมากล่าวคือ มีการประสานงานถึงปัญหาของคนที่อยู่ในชุมชนทั้งทางด้านกายภาพและเศรษฐกิจเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาในระดับชุมชน เกิดความร่วมมือในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเพิ่มความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในชุมชนเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาในอนาคตเช่น งานวันเฉลิมฯ งานขึ้นปีใหม่ และการทอดพระป่าประจำปีที่วัดกัลยาณมิตรธรรมหาวิหาร เป็นต้น

ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการชุมชนในช่วงนี้คือ ประธานและคณะกรรมการชุมชนซึ่งเป็นผู้กระตุ้นให้เกิดพัฒนาการด้านต่าง ๆ ในชุมชนขึ้น ในขณะที่ผู้อยู่อาศัยเป็นเพียงผู้รับประโยชน์โดยตรงของการพัฒนา ภาครัฐเริ่มเปลี่ยนบทบาทเป็นผู้มีส่วนส่งเสริมและช่วยเหลือในการจัดการมากขึ้นตามลำดับ และวัดเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการรวมตัวของชุมชนเท่านั้นแต่ไม่ได้มีบทบาทในการจัดการแต่อย่างใด

6.1.2 ปัญหาและข้อจำกัดทางการจัดการชุมชนที่อยู่อาศัยย่านวัดอนงคารม

ในกรณีสงฆ์วัดกัลยาณมิตรธรรมหาวิหาร

ปัญหาและข้อจำกัดที่พบจากการศึกษาพัฒนาการและกระบวนการจัดการในแต่ละช่วงมีดังนี้

1) ปัญหาและข้อจำกัดด้านการจัดการชุมชน ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2530

ปัญหาที่พบในการจัดการชุมชนช่วงนี้ คือปัญหาทางด้านสังคม กล่าวคือผู้อยู่อาศัยในชุมชนมิได้มีการจัดการและการพัฒนาทางสังคมใด ๆ ส่งผลให้ผู้อยู่อาศัยมิได้มีความรู้ความเข้าใจในการจัดการชุมชน พัฒนาการทางกายภาพต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมิได้เกิดจากความต้องการของผู้อยู่อาศัย แต่เป็นการที่ภาครัฐเข้ามาดำเนินการให้แต่เพียงผู้เดียว ผู้อยู่อาศัยไม่ทราบว่าตนเองต้องการอะไร ไม่รู้ว่าจะต้องทำอะไรให้ได้มาซึ่งสาธารณูปโภคและสาธารณูปการเหล่านั้น ปัญหากระบวนการพัฒนานี้ได้ถูกแก้ไขในช่วงต่อมาหลังจากผู้อยู่อาศัยมีปัญหาร่วมกันในปีพ.ศ. 2530

2) ปัญหาและข้อจำกัดด้านการจัดการชุมชน ช่วงปี พ.ศ. 2530 – ปัจจุบัน

ปัญหาที่พบเด่นชัดที่สุดในการจัดการชุมชนช่วงนี้ คือการพัฒนาที่ไม่มีเป้าหมายของการพัฒนา อันเป็นผลมาจากการที่ชุมชนมิได้ผ่านขบวนการจัดการแบบช่วยเหลือตนเองมาก่อน การพัฒนาทุกขั้นตอนในอดีตรัฐเป็นผู้กำหนดให้ทั้งสิ้น การขาดเป้าหมายในการพัฒนาดังกล่าวทำให้การพัฒนาเป็น

เพียงผลจากการแก้ไขปัญหาในชุมชน มิได้เป็นการพัฒนาที่เกิดจากความต้องการของคนในชุมชนแต่อย่างใด ไม่มีการวางจุดหมายและกำหนดขบวนการอย่างเป็นทางการเป็นขั้นตอนอีกด้วย

3) ปัญหาและภาวะของภาครัฐในการจัดการชุมชน

การจัดการสาธารณสุขปโภคและสาธารณสุขปการ เป็นการจัดการจากหน่วยงานของรัฐไม่ว่าจะเป็นการไฟฟ้านครหลวง การประปานครหลวง กรุงเทพมหานครและหน่วยงานอื่น ๆ ของภาครัฐทั้งสิ้น การจัดการทั้งหมดเป็นการลงทุนจากภาครัฐ ในขณะที่ภาครัฐไม่รายได้โดยตรงจากชุมชนที่อยู่อาศัยเลย ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ธรณีสงฆ์ ได้รับยกเว้นภาษีโรงเรือนและที่ดิน และภาษีบำรุงท้องที่ทั้งหมด นั้นหมายถึงภาวะของหน่วยงานภาครัฐที่จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในการจัดการสาธารณสุขปโภคและสาธารณสุขปการ

นอกจากนี้ผู้อยู่อาศัยเองก็ไม่มี ความเข้าใจถึงค่าใช้จ่ายของภาครัฐในการจัดการดังกล่าว เมื่อผู้อยู่อาศัยมิได้คำนึงถึงภาวะของภาครัฐดังกล่าว จึงไม่มีการเตรียมตัวสำหรับค่าใช้จ่ายที่จะต้องเกิดขึ้นถ้าไม่มีการสนับสนุนจากทางภาครัฐ ไม่มีความพร้อมในการพัฒนาหรือดำรงอยู่โดยปราศจากการช่วยเหลือของรัฐหรืออาจกล่าวได้ว่าไม่สามารถเป็นชุมชนที่อยู่ได้ด้วยตนเองและไม่สามารถมีการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

6.2 อภิปรายผลการศึกษา

ผลที่ได้จากการศึกษาในเรื่องการจัดการชุมชนที่อยู่อาศัยย่านวัดอนงคาราม ในที่ธรณีสงฆ์วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร พบว่า การจัดการที่มีส่วนทำให้เกิดการพัฒนาทางกายภาพของชุมชนนั้น เกิดจากหน่วยงานของรัฐ เป็นผู้ลงทุนในสาธารณสุขปโภคและสาธารณสุขปการต่าง ๆ ของชุมชน โดยผู้อยู่อาศัยเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์โดยตรงทั้งหมด ต่อมาเมื่อผู้อยู่อาศัยในชุมชนมีปัญหาาร่วมกันได้เกิดกลุ่มของผู้นำที่มีความเข้าใจในปัญหาและร่วมมือกันแก้ปัญหา ประกอบกับการส่งเสริมและสนับสนุนของภาครัฐที่นำไปสู่การจัดการทางสังคมที่ดีขึ้นและพึ่งพาตนเองมากขึ้นตามลำดับ

การจัดการชุมชนช่วงก่อนปีพ.ศ. 2530 เป็นการจัดการกับทรัพยากรคือที่ดิน โดยกรมการศาสนา (สำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ในปัจจุบัน) เป็นผู้ดำเนินการแทนวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร และมีการจัดการทางด้านกายภาพ โดยการดำเนินการและใช้ทรัพยากรของทางภาครัฐเป็นสำคัญ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ในที่ดินและการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่ดีขึ้นของชุมชน แต่การจัดการที่ผู้อยู่อาศัยไม่ได้มีส่วนร่วมนี้จะก่อให้เกิดปัญหาในการจัดการชุมชนในอนาคต

การจัดการชุมชนช่วงหลังปีพ.ศ. 2530 เป็นการจัดการที่มีจุดเริ่มต้นมาจากปัญหาาร่วมกันของผู้อยู่อาศัย เกิดการจัดการทางด้านสังคมมากขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกัน จากจุดเริ่มต้นของการจัดการทางสังคมก่อให้เกิดผู้นำ ซึ่งเป็นตัวจักรสำคัญในการพัฒนาและเป็นผู้ผลักดันกระบวนการจัดการชุมชนต่อมาหลายประการทั้งด้านกายภาพ สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม แต่การจัดการดังกล่าวยังไม่มีเป้าหมายของการพัฒนาที่ชัดเจน และยังคงพึ่งทรัพยากรจากทางภาครัฐเป็นส่วนสำคัญ

อย่างไรก็ดี ถึงแม้จะมีตัวผู้นำที่มีความรู้ความเข้าใจก็ยังคงใช้เวลาในการพัฒนาชุมชนไปสู่ชุมชนที่อยู่ได้ด้วยตนเองเพราะผู้อยู่อาศัยไม่มีความเข้าใจว่าในกระบวนการพัฒนา และการพัฒนาทาง

ภาพที่ผ่านมานั้นใช้ทรัพยากรที่เป็นเงินภาษีของประชาชนทั้งประเทศ ฉะนั้นถ้าไม่มีการสนับสนุนจากภาครัฐในการดำเนินงานนี้แล้วจะไม่มีการพัฒนาเกิดขึ้นและยากต่อการรักษาไว้เช่นกัน

สำหรับชุมชนพื้นที่ศึกษา การที่จะพัฒนาให้เป็นชุมชนที่อยู่ได้ด้วยตนเองและเป็นชุมชนที่มีการพัฒนาแบบยั่งยืน ถึงแม้ว่าจะมีการกำหนดเป้าหมายโดยผู้นำที่เข้มแข็งของชุมชนแล้วก็ตาม ก็ยังจะต้องอาศัยปัจจัยทางด้านทรัพยากรในการพัฒนาเป็นสำคัญ เมื่อต้องการจะอยู่ได้โดยปราศจากการสนับสนุนทางทรัพยากรจากภาครัฐ ชุมชนจำเป็นจะต้องหาแหล่งทรัพยากรในการพัฒนาและการจัดการทั้งจากภายในและภายนอกชุมชนเช่น ความช่วยเหลือจากองค์กรเอกชนที่ได้รับผลประโยชน์จากชุมชนหรือทำให้ชุมชนเสียผลประโยชน์ เป็นต้น

6.3 อภิปรายผลการศึกษาเปรียบเทียบกับผลการศึกษากิจการชุมชนวัดช่องนนทรี

กระบวนการจัดการชุมชนที่อยู่อาศัยย่านวัดอนางคารม ในที่ธรณีสงฆ์วัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหารแตกต่างกับขบวนการจัดการชุมชนที่อยู่อาศัยชุมชนวัดช่องนนทรี กล่าวคือช่วงแรกของการจัดการวัดช่องนนทรีได้ให้บริษัทเอกชนรายหนึ่งเป็นผู้จัดสรรประโยชน์ที่ดินของวัด การจัดการสาธารณูปโภคและสาธารณูปการในชุมชนมีการวางแผนอย่างเป็นระบบโดยบริษัทเอกชนดังกล่าว ทั้งนี้ผู้อยู่อาศัยในชุมชนเป็นผู้เช่าแปลงจัดสรรและทำสัญญาเช่าที่ดินกับกรมการศาสนาและมีการจัดการในระดับครัวเรือนเท่านั้น

ส่วนช่วงแรกของการจัดการชุมชนในที่ธรณีสงฆ์วัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร การจัดการในทรัพยากรที่ดินเป็นการจัดการโดยกรมการศาสนาซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวแทนของวัด ภาครัฐเป็นผู้จัดการสาธารณูปโภคและสาธารณูปการโดยใช้ทรัพยากรของรัฐทั้งหมด ผู้อยู่อาศัยไม่มีส่วนร่วมในการจัดการที่เกิดขึ้นแต่อย่างใด

การจัดการชุมชนที่อยู่อาศัยทั้ง 2 ชุมชนมีความคล้ายคลึงกันในช่วงหลังจากการจัดตั้งกรรมการชุมชนอย่างเป็นทางการ เกิดผู้นำชุมชนซึ่งทำหน้าที่แก้ไขปัญหาของชุมชน และเป็นผู้ประสานงานในการดำเนินการต่าง ๆ ของชุมชน มีการจัดการทางสังคมกล่าวคือ มีการรวมตัวกันของผู้อยู่อาศัยในการทำกิจกรรมต่าง ๆ และผู้อยู่อาศัยมีส่วนร่วมในการจัดการในระดับชุมชนมากขึ้นด้วย ภาครัฐได้เปลี่ยนแปลงบทบาทตนเองเป็นผู้ให้การสนับสนุนการพัฒนาชุมชน โดยผ่านทางฝ่ายพัฒนาชุมชนและหน่วยงานอื่น ๆ

6.4 ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษา ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการจัดการชุมชนที่ผ่านมาเป็นการจัดการโดยภาครัฐ ส่วนผู้อยู่อาศัยมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาได้น้อยมาก ความร่วมมือในการพัฒนาของชุมชนเกิดจากปัญหาในส่วนรวมของชุมชน โดยมีผู้นำชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อนการพัฒนาทั้งสิ้น

กระบวนการพัฒนาในภายหลังที่เกิดขึ้นจากตัวผู้นำชุมชนนั้น ขาดเป้าหมายในการพัฒนาที่ชัดเจนเป็นเพียงการแก้ไขปัญหาที่เกิดกับชุมชน และดำเนินการตามนโยบายภาครัฐ เนื่องจากกระบวนการพัฒนาที่ผ่านมาเกิดขึ้นจากทางภาครัฐ ผู้อยู่อาศัยไม่มีความรู้ความเข้าใจถึงขั้นตอนการพัฒนาและปัญหาของชุมชนตนเองดีพอ

กระบวนการพัฒนาต้องมีเป้าหมายที่ชัดเจน และเป็นเป้าหมายร่วมกันของผู้อยู่อาศัยในชุมชน และการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องเกิดจากผู้อยู่อาศัยในชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม หรือเป็นผู้กระทำด้วยตนเอง ดังนั้นจึงมีความจำเป็นจะต้องกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน กระตุ้นให้ผู้อยู่อาศัยมองเห็นปัญหาของตนเอง และผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ส่งเสริมให้เป็นชุมชนเรียนรู้ ซึ่งจะเป็ปัจจัยที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนและการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของชุมชน

วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร โดยสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และหน่วยงานภาครัฐ จะต้องเป็นผู้ให้การส่งเสริมในการปฏิบัติงานของชาวชุมชนในด้านต่าง ๆ เพื่อให้การจัดการชุมชน โดยผู้อยู่อาศัยสำเร็จลุล่วงตามเป้าหมายที่ชุมชนเป็นผู้กำหนด ที่สำคัญคือจะต้องมีค่อย ๆ เปลี่ยนบทบาทตนเอง จากผู้จัดการชุมชนเป็นเพียงผู้ให้การสนับสนุนเท่านั้น เพื่อให้เกิดการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัยในชุมชน และเพื่อให้เกิดการพึ่งพาตนเองของชุมชนได้ในอนาคต

ข้อเสนอแนะอีกประการหนึ่งคือ การจัดหาทรัพยากรทางการจัดการเพื่อแบ่งเบาภาระของภาครัฐและเพื่อเตรียมความพร้อมในการพัฒนาเป็นชุมชนที่อยู่ได้ด้วยตนเองและพัฒนาแบบยั่งยืน โดยการจัดตั้งหน่วยงานในลักษณะมูลนิธิชุมชน (Community Foundation) โดยการสนับสนุนจากบริษัทเอกชนที่มีผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมกับชุมชน ทั้งที่เป็นทรัพยากรที่เป็นเงิน เทคโนโลยี และการจัดการ เพื่อให้ชุมชนสามารถดำเนินการพัฒนาและจัดการชุมชนได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่งพาทรัพยากรจากรัฐ ทั้งนี้ผู้ที่จะได้รับประโยชน์ก็คือผู้อยู่อาศัยและบริษัทเอกชนที่มีผลประโยชน์กับชุมชนเหล่านั้นนั่นเอง

6.5 ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

จากระเบียบวิธีวิจัย และผลการวิจัยที่ผ่านมาของผู้วิจัย ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาเรื่องการจัดการชุมชนเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องมีการศึกษาอย่างเร่งด่วน เพื่อเพิ่มความรู้ในเรื่องนี้อย่างรวดเร็วเพราะภาระของภาครัฐที่ต้องจ่ายไปในการดูแลชุมชนที่ยังมีการจัดการที่ไม่ดี หรือชุมชนที่ยังไม่สามารถดูแลตนเองได้นั้นมีสูงมาก ประกอบกับการขยายตัวของชุมชนที่อยู่อาศัยมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในขบวนการวิจัย ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาการจัดการชุมชน ควรจะเริ่มจากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นจากฝ่ายพัฒนาชุมชนที่ดูแลชุมชนนั้น ๆ อยู่เป็นสำคัญ และจะต้องศึกษาให้ได้ว่าใครเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดการชุมชนดังกล่าว ทั้งในอดีตและปัจจุบัน เพื่อความรวดเร็วในการศึกษาและการเข้าถึงประเด็นทางด้านการจัดการ โดยเฉพาะในการหาข้อมูลจากหน่วยงานราชการ ควรจะมีการวางแผนที่ดีและการอ้างอิงถึงบุคคลอื่นถ้าจำเป็น ทั้งนี้เพื่อความร่วมมือและความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่ได้รับจากหน่วยงานราชการต่าง ๆ ประกอบกับจะต้องเผื่อเวลาสำหรับการหาข้อมูลจากหน่วยงานราชการมากกว่าปกติอีกด้วย